

**ДЕЯКІ МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

(Представлено д.е.н., проф. Тарасюк Г.М.)

Проаналізовано найбільш поширені методи визначення ефективності діяльності підприємств харчової промисловості, а саме: монографічний, статистично-економічний, системний, розрахунково-конструктивний, та додаткові – діалектичний та абстрактно-логічний. Надана перевага системному методу. Який характеризується вивченням зв'язків між структурними елементами підприємства та зв'язків досліджуваного підприємства з іншими учасниками ринку; простотою розрахунків індивідуальних показників та доцільною їх кількістю; можливістю визначити ефективність окремих процесів для виявлення резервів росту ефективності підприємства; можливістю врахувати соціальну та екологічну значущість продукції, що виготовляється; дає змогу аналізувати в динаміці та планувати майбутню діяльність підприємства.

Визначено основні вимоги та критерії до системного методу під час визначення ефективності підприємства. Враховуючи різні види вираження ефективності харчової промисловості, що характеризуються специфічним змістом, формами вираження та методичними прийомами, розглянуто структуровану систему показників, яка складається з трьох блоків: економічного, соціального, екологічного.

Ключові слова: харчова промисловість; економічна ефективність; соціальна ефективність; екологічна ефективність; системний метод.

Постановка проблеми. Ефективність харчової промисловості як економічна категорія характеризує виробничі відносини з приводу максимального задоволення суспільних потреб в продовольчих товарах за умов економії живої та уречевленої праці (ресурсів) при їх виробництві. Вона відображає кінцеву результативність виробництва харчових продуктів відповідно до суспільних потреб у кількісному та якісному відношенні [2, С. 57].

Ефективна харчова промисловість є пріоритетом в забезпеченні економічної безпеки держави і досягненні та підтримці високого рівня національної конкурентоспроможності. Стратегічне завдання харчової промисловості полягає в забезпеченні країни необхідною кількістю якісної продукції, задовольнивши попит широким асортиментом. Для виконання цього завдання необхідно забезпечити ефективну діяльність підприємств харчової промисловості.

Стан вивчення проблеми. В умовах нестабільного економічного розвитку особливо актуальна проблема визначення достовірного рівня ефективності діяльності підприємства. Сьогодні запропоновано певні методи оцінки ефективності підприємств харчової промисловості, але методологія та інструментарій застосування розроблені недостатньо, потребують уточнення та удосконалення.

Мета дослідження – розкриття суті методів розрахунку ефективності підприємств харчової промисловості та визначення і обґрунтування найбільш доцільного, який значною мірою враховуватиме особливості харчової промисловості.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематиці вивчення методології оцінки ефективності підприємств харчової промисловості присвячено науковій праці Г.В. Черевка, П.С. Березівського, С.І. Канцевича, Л.В. Дейнеко, Д. Крисанова та ін. Зокрема, П.С. Березівський вважає, що критерій ефективності можна виразити формулою – максимум продукції при мінімумі виробничих витрат. Зростання ефективності виражається у зменшенні сукупних витрат живої та уречевленої праці на одиницю продукції. Будь-яка економія виробничих витрат у кінцевому підсумку зводиться до економії робочого часу. Критерієм ефективності виробництва є економія часу, досягнення найбільшого результату за найменших витрат суспільної праці [1, С. 22–23]. С.І. Канцевич стверджує, що будь-яка їх економія в кінцевому підсумку зводиться до економії робочого часу, тому зростання ефективності виражається у зменшенні сукупних витрат живої та уречевленої праці з розрахунку на одиницю продукції. Отже, критерієм ефективності виробництва є економія часу, досягнення найбільшого результату при найменших витратах суспільної праці [6, С. 36–40]. Найбільш узагальнюючим показником економічної діяльності підприємства, на думку Г.В. Черевка, є рентабельність. У цьому показує: © Т.В. Якимчук, 2014 льтати затрат не лише живої, а й уречевленої праці, ступінь використання засобів лізованої продукції, рівень організації виробництва та його управління [11, С. 115].

Наукові дослідження щодо пошуку резервів зростання ефективності діяльності харчових підприємств, розроблення ефективного організаційно-економічного механізму в продовольчій сфері з урахуванням технологічних та екологічних особливостей виробництва харчових продуктів, підвищення ефективності інноваційного потенціалу галузі та всебічне вивчення проблем наукового забезпечення харчової промисловості є тематикою публікацій Л.В.Дейнеко [3, С. 5–9; 4, С. 11–14], актуальність якої полягає у сучасному та динамічному осмисленні процесів, які відбуваються в сфері виробництва харчових продуктів та наданні вагомих наукових та практичних рекомендацій щодо пошуку нових потенційних можливостей для забезпечення економічного зростання та підвищення добробуту населення. Проблему розробки ефективних регуляторів, спрямованих на забезпечення активізації інноваційних процесів у харчовій промисловості, розглядають Д.Крисанов та К.Бужинська [9, С. 58–66].

Однак, ще недостатньо вивчені питання щодо визначення ефективності діяльності підприємства харчової промисловості. За наявного різноманіття методів для визначення ефективності, які можуть бути застосовані, кожен із них має свої недоліки і особливо потребує орієнтації на соціально-екологічне призначення виробленої харчовою промисловістю продукції.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні харчова промисловість входить до першої п'ятірки галузей за наповненням державного бюджету, посідає друге місце (після металургійної та оброблення металу) за обсягом виробництва продукції у структурі промислового виробництва України.

Харчова промисловість – галузь економіки України, що об'єднує сукупність підприємств з виробництва і реалізації харчових продуктів, які забезпечують потреби внутрішнього і зовнішнього ринків у продовольчих товарах. Ця галузь була і є одним із системоутворюючих елементів національної економіки. Галузь спроможна забезпечити внутрішні потреби в продовольчих товарах, на які припадає понад 60 % особистого споживання матеріальних благ населення [2, С. 8]. Харчова промисловість об'єднує понад 40 галузей, які виробляють продукти харчування. Основними серед них є цукрова, борошномельно-круп'яна, олійно-жирова, хлібопекарська, спиртова, плодоовочеконсервна, рибна, молочна, м'ясна, виноробна, кондитерська, пивоварна, тютюнова та ін. [8].

Ефективність харчової промисловості має різноманітні види вираження, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом, формами вираження та методичними прийомами кількісного виміру. З огляду на особливості харчової промисловості, які полягають перш за все, у високій матеріаломісткості та виключній соціальній значущості її кінцевої продукції, основними видами ефективності харчової промисловості залежно від отриманих ефектів (результатів) є економічна, соціальна та екологічна ефективність [2, С. 57].

Економічна ефективність – результат економічної діяльності підприємств харчової промисловості, що характеризується співвідношенням отриманого економічного ефекту до витрат, які забезпечили цей результат.

Соціальна ефективність харчової промисловості виявляється в поліпшенні здоров'я, підвищенні працездатності та тривалості життя населення, а також у рівні загального професійного розвитку працівників, якіснішому змісті праці тощо. З точки зору суспільних інтересів, це порівняння фактичного рівня споживання продуктів харчування з науково обґрунтованою нормою та загальним обсягом споживання в кілокалоріях та в розрізі основних продуктів харчування.

Екологічна ефективність харчової промисловості – спроможність галузі забезпечити раціональне використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також нормальне відтворення життєдіяльності і працездатності насамперед завдяки виробництву нешкідливих для здоров'я, екологічно чистих продуктів харчування і продуктів, які підвищують стійкість людського організму до негативних факторів навколишнього середовища. Рівень екологічної ефективності зумовлюється техніко-економічними показниками продуктів, особливостями їх територіальної організації, характером діючих очисних споруд, особливостями технологічного процесу виробництва [2, С. 58].

Не існує єдиного методу для оцінки ефективності підприємств харчової промисловості, розглянемо найбільш поширені.

Монографічний метод дослідження, що є найбільш простим і менш трудомістким, дає відповіді на низку запитань окремого підприємства з конкретними умовами виробництва. Однак під час цього дослідження можливий вплив деяких суб'єктивних факторів на результати діяльності харчових підприємств, тому, проводячи аналіз, необхідно визначитися із його масштабністю. Зважаючи на те, що на масовому матеріалі краще простежуються загальні тенденції та закономірності, зазначений метод, як правило, використовується в сукупності із статистично-економічним методом. Він допомагає дослідити динамічні коливання кількості харчових підприємств та обсягів виробленої ними продукції, залежно від змін у соціально-економічному та організаційно-правовому середовищі. На основі цього методу визнається вплив реформування відносин власності в переробній та аграрній сферах АПК на ефективність функціонування харчових підприємств.

Сутність системного підходу зводиться до того, що діяльність будь-якого структурного елемента підприємства, що є його підсистемою, здійснює певний вплив на діяльність усіх інших його частин. У

системному підході виділяють структуру зв'язків між елементами системи та між досліджуваною системою і системами, які взаємодіють із нею. При цьому вивчається вся система зв'язків і відносин, весь комплекс підсистем і їх найважливіших параметрів за тривалий період часу, що дозволяє оцінити динамічні зміни у функціонуванні підприємства. Ними можуть бути кількісні значення, а також спеціальні показники підприємства.

Розрахунково-конструктивний метод використовують для виявлення впливу економічних, політичних, соціально-демографічних, географічних та чинників конкурентного середовища на ефективність функціонування підприємств та окреслення на цій основі перспективи їх подальшого розвитку [7, С. 212–217].

Як додаткові методи можна застосувати діалектичний та абстрактно-логічний.

Діалектичний метод розглядає розвиток усіх економічних явищ та процесів у динаміці від простих і абстрактних категорій до складних і конкретних, даючи змогу виявити закономірності та обґрунтувати перспективи їх розвитку, застосовуючи при цьому історичний та логічний методи пізнання причинно-наслідкових зв'язків. Результатом застосування абстрактно-діалектичного методу є нові поняття і категорії, які розвивають сутність досліджуваного економічного явища [7, С. 212–217]. Розглянувши суть запропонованих методів для визначення ефективності підприємств харчової промисловості, надаємо перевагу системному підходу. За допомогою системного підходу маємо можливість врахувати всі особливості харчової промисловості. А саме: характерність сезонного виробництва, що призводить до нерівномірного використання ресурсів у цукровій, консервній, виноробній, олійно-жировій галузях; наявність великих відстаней між переробними підприємствами та сировинною базою; залежність якості продукції від якості та тривалості переробки сировини; обмежені строки зберігання готової продукції; значна залежність від тари та упаковки продукції; високі вимоги до якості та асортименту продукції. Також системний підхід для оцінки ефективності підприємств харчової промисловості має виконувати основні вимоги: забезпечення відповідності теорії і практики, констатація стану і перспектив, обґрунтованість наукових висновків і пропозицій, оцінка потенційних можливостей, доступність для розуміння фахівців, динамічність розвитку, розвиток суспільного і промислового виробництва [10].

Враховуючи особливості харчової промисловості та вимоги до методики розрахунку, визначаємо, що оцінка ефективності діяльності підприємства виходить за межі його показників, оскільки функціонування підприємства впливає на поведінку інших суб'єктів ринку. Отже, в умовах ринкових перетворень цілісна модель оцінки ефективності діяльності підприємства повинна бути побудована з урахуванням багатокритеріального підходу і включати такі критерії [12, С. 97–99]: задоволення потреб зацікавлених осіб (хто є основними учасниками програми або проекту, на що вони сподіваються і які потреби мають); внесок зацікавлених осіб (чого саме підприємство бажає і потребує від зацікавлених сторін на взаємовигідній основі); інноваційні стратегії (які інноваційні стратегії необхідно розробити для того, щоб задовільнити побажання й потреби зацікавлених сторін, враховуючи при цьому власні інтереси); процеси (які бізнес-процеси необхідно налагодити, аби реалізувати стратегії); можливості (які саме можливості необхідні для управління бізнес-інтересами).

Попередньо довівши, що ефективність підприємств харчової промисловості доцільно визначати за трьома напрямками: економічним, соціальним, екологічним, пропонуємо сформулювати структуровану систему показників, виділених у відповідні групи (табл. 1).

За допомогою запропонованої системи можна розглянути структуру зв'язків між основними учасниками ринку та досліджуваним підприємством.

Таблиця 1

Структурована система показників для визначення ефективності підприємств харчової промисловості [узагальнено автором з 2, С. 63; 5, С. 288–291]

Ефективність підприємства	
Складова	Показник
економічна	Коефіцієнт фондівдачі
	Темп зросту продуктивності праці
	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів
	Коефіцієнт рентабельності основної діяльності
	Темп зросту фонду оплати праці
	Фінансова незалежність
соціальна	Споживання основних продуктів харчування в розрахунку на душу населення
	Рівень задоволення потреб населення в основних продуктах харчування розраховують як співвідношення середньодушового споживання основних продуктів харчування до науково обґрунтованих фізіологічних норм їх споживання
	Калорійність середньодушового споживання продуктів харчування в розрахунку на

	душу населення
	Рівень задоволеності потреб у загальному обсязі продуктів харчування розраховується як співвідношення фактичної калорійності середньодобового споживання в розрахунку на душу населення до науково обґрунтованих фізіологічних норм
	Середньодобове споживання населенням мікро- та макроелементів
	Обсяги виробництва дієтичної харчової продукції, продукції для дитячого харчування, продукції з лікувальними властивостями тощо та рівень задоволення потреб у них
	Питома вага витрат на покращення умов праці і відпочинку персоналу в прибутку підприємства
екологічна	Обсяг шкідливих викидів, що забруднюють земельні, водні, повітряні ресурси і є наслідком господарської діяльності підприємств харчової промисловості
	Природо та ресурсомісткість виробництва продукції
	Питома вага безвідходних та маловідходних технологій, що застосовують у виробництві харчових продуктів
	Питома вага екологічно чистої продукції в загальному обсязі виробництва продукції в натуральному і вартісному виразі
	Рівень забрудненості основних видів продукції шкідливими для людського організму речовинами та його співвідношення з чинними науково обґрунтованими доступними обсягами їх вмісту

Власники, менеджери та персонал вимагають від діяльності підприємства прибутковості, ефективного управління, доцільних умов та оплати праці відповідно. До показників, які характеризують виконання вимог, належать: коефіцієнт рентабельності основної діяльності; коефіцієнт фондівіддачі, темп зростання продуктивності праці, коефіцієнт оборотності оборотних коштів; питома вага витрат на покращення умов праці і відпочинку персоналу в прибутку підприємства, темп збільшення фонду оплати праці відповідно.

Безпосередні зв'язки з підприємством мають постачальники, які вимагають вчасної оплати поставок, що має забезпечити платоспроможність підприємства (фінансова незалежність, рентабельність), покупці прагнуть мати достатню кількість якісної продукції з великим асортиментом (показники соціального блоку); кредитори, співпрацюючи з підприємством, намагаються мінімізувати ризики (фінансова незалежність); держава прагне отримати від підприємства соціально-екологічний ефект (використовують показники соціального та екологічного блоків).

Для оцінки динамічних змін доцільно розрахувати та порівняти декілька попередніх звітних періодів.

Основними перевагами запропонованого системного підходу є:

- простота розрахунку індивідуальних показників;
- оцінювання ефективності за окремими процесами, що дозволяє виявити резерви росту ефективності;
- враховує головну особливість харчової промисловості – соціальну та екологічну значущість її продукції, за рахунок спеціальних показників;
- містить доцільне число показників, що не створює труднощів та великих затрат в розрахунку, але дає змогу аналізувати та планувати майбутню діяльність підприємства.

До недоліків даного методу належать:

- великий обсяг розрахунків порівняно з використанням узагальнюючого показника;
- методика ускладнена використанням соціальних та екологічних показників;
- відсутність можливості визначення загального рівня ефективності підприємства одним узагальнюючим показником за наявності структурованої системи показників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Харчова промисловість є гарантом продовольчої безпеки країни. Враховуючи соціальну значущість кінцевої продукції визначати ефективність підприємств харчової промисловості необхідно у трьох блоках: економічна, соціальна, екологічна ефективність.

Проаналізувавши найбільш поширені методи визначення ефективності діяльності підприємств харчової промисловості, надаємо перевагу системному методу. Визначено основні вимоги до системного методу, запропоновано багатокритеріальний підхід до визначення ефективності підприємства та структуровану систему показників. Виділено структуру зв'язків між досліджуваним підприємством та іншими основними учасниками ринку. Встановлено переваги та недоліки системного методу.

Список використаної літератури:

1. *Березівський П.С.* Ефективність виробництва і формування ринку продуктів скотарства у Карпатському регіоні / *П.С. Березівський*. – Львів : Українські технології, 1998. – 256 с.
2. *Дейнеко Л.В.* Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів і кадрового потенціалу / *Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько* ; НАН України ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2013. – 120 с.
3. *Дейнеко Л.В.* Розвиток стратегічного потенціалу харчової промисловості України / *Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак* // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – № 6 (358). – С. 5–9.
4. *Дейнеко Л.В.* Проблеми наукового забезпечення розвитку харчової промисловості України / *Л.В. Дейнеко, М.П. Сичевський* // Проблеми оцінки економічного потенціалу підприємства та механізм використання його показників : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. – Суми : Видавництво Сумський ДУ. – 2004. – С. 11–14.
5. *Іванілов О.С.* Оцінка результатів діяльності будівельного підприємства на основі визначення інтегрального показника соціально-економічної активності / *О.С. Іванілов, А.Ю. Перетяцько, Г.В. Алексєєва* // Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук.-практ. статей Української державної академії залізничного транспорту. – 2011. – № 34. – С. 288–291.
6. *Канцевич С.І.* Удосконалення оцінки економічної ефективності виробництва продукції молочного скотарства / *С.І. Канцевич* // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 36–40.
7. *Кобрин Л.М.* Методологія ефективності функціонування молокопереробних підприємств / *Л.М. Кобрин* // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10 (1). – С. 212–217.
8. *Кононенко Г.С.* Проблеми економічного розвитку підприємств харчової промисловості / *Г.С. Кононенко* // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив : VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kononenko-gs-problemi-ekonomichnogo-rozvitku-pidpriemstv-harchovoyi-promislovosti/>.
9. *Крисанов Д.Ф.* Харчова промисловість України в контексті розвитку національної інноваційної системи / *Д.Ф. Крисанов, К.О. Бужинська* // Вісник Хмельницького національного університету. – Т. 1. – 2009. – № 5. – С. 58–66.
10. *Потьомкін Л.М.* Методологія дослідження ефективності промислового виробництва / *Л.М. Потьомкін* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mev-hnu.at.ua/load/2013/7_konkurentnij_potencial_pidpriemstva_metodi_ta_mekhanizmi_pidvishhenja/37-1-0-168.
11. Економіка підприємств : навч. посібник / *Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, Г.Б. Іваницька, Н.Ф. Павленчик* ; за заг. ред. *Г.В. Черевка*. – Львів : Апріорі, 2004. – 384 с.
12. *Черкашина А.В.* Обґрунтованість необхідності формування критеріїв ефективності діяльності підприємства / *А.В. Черкашина* // Управління розвитком. – 2012. – № 2. – С. 97–99.

ЯКИМЧУК Тетяна Віталіївна – аспірант кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми теорії та практики визначення соціально-економічної ефективності.

Тел.: (097)754–89–31.

E-meil: iakymchuk_tv@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2014.